

Градска култура и конструиране на образа. Град на седемте тепета.

Васил Караджов,
Институт за балканистика с Център по
тракология, Българска академия на науките,
докторант, катедра «Етнология»,
Пловдивски Университет "Паисий Хилендарски",

Всеки град притежава набор от места, изграждащи неговата идентичност. Те са резултат от симбиозата на природна среда и на дейността на човека върху нея. „Към ценностите на всеки град най-напред спада неговият природен контекст. Той включва: топографията, релефа, реките, езерата, горите, исторически наследената флора и фауна. Особените природни характеристики създават неговия характер и тяхното съхраняване осигурява идентичността на града във времето. На второ място е материалното и духовно-историческо наследство, чиято приемственост от населението осигурява историческа идентичност на мястото на града като обществена човешка ценност – на т.нар. *Genius loci* – от латински *дух на мястото*.“¹ Градското пространство има свойството да съхранява и изразява памет и посредством различни образи да поддържа градската идентичност. Мрежата от материални и нематериални следи на миналото може да има за общностите символично, естетическо, утилитарно или познавателно значение и създава „памет на средата“ (Кръстев 1984:6). Градското пространство освен наследник на културата на хора от различни исторически периоди е и място на съвременно живеене. Хората изграждат по собствен уникален начин своя град, като създават културни измерения на наследената и обживяна градска среда, което води до специфична градска култура за всяко населено място.

Физическото градско пространство на град Пловдив е доминирано от съществуващите хълмове, разположени до река Марица. Гледани отдалеч, те оформят специфичен градски силует, далеч преди да се открои самият град или части от него. Те се виждат от почти всички части на Пловдив, така че са неотменна част от градския пейзаж.

¹ <http://zheleva-martins.com/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82/lecture-urban-design/>

Пловдив е възникнал около и на своите хълмове – те служели за естествено укрепление за населението. Върху тях и до днес са запазени материални следи от различни исторически епохи. Културното наследство, архитектурната среда, ежедневието, начинът на живот и културните практики на местното население създават специфичната пловдивска атмосфера. „Културните практики не могат да се разглеждат без хората, които ги подготвят и участват в тях и които им придават смисъл и ценност“ (Кръстанова 2004: 38). Например навикът на пловдивчани да наричат възвишенията „тепета“ вместо хълмове. Думата *тепе* е с персийски корен и се ползва с двете си значения – хълм, могила и връх (Фиюзи 2015: 69). Думата преминава в българския език чрез турския административен език, използван по времето, когато Пловдив е османски град. След Освобождението, постепенно българският език се изчиства от множество турцизми. Някои от тях обаче са добили гражданственост и остават да се употребяват и до днес. Така Пловдив се свързва винаги с тепетата, а *тепе* се смята за една от типичните пловдивски думи. Официалните наименования на хълмовете почти не се употребяват, а се наричат с традиционните им турски имена. *Младежки хълм*, *Хълм на освободителите* и *Данов хълм* не успяват да изместят старите турски имена *Джендем тепе*, *Бунарджика* и *Сахат тепе*.

Тепетата са онези уникални пловдивски елементи, които определят неговата идентичност. Откакто съществува градът, първата асоциация, с която се свързва името му, са хълмовете. Въпреки разполагането на Стария град върху Трихълмието и неговата цялостна урбанизация и високо разположените къщи в подножието на Бунарджика, Пловдив се мисли и нарича *Градът под тепетата*. Видимите с просто око физически структури, доминиращи над града и намиращи се в централните му части, могат да се обиколят и посетят за няколко часа.

Въпросът, колко на брой са Пловдивските тепета, изглежда лесен, а отговорът би трябвало да е категоричен. Пловдив се представя като *Градът на седемте тепета* в институционални, медийни и градски наративи. Седемте на брой пловдивски тепета са се превърнали в един от основните символи на град Пловдив. Ако реалният, видим образ на града не успява да покаже седем хълма, то градският наратив преодолява физическите реалности и конструира образа на града и неговите седем тепета по много и различни начини.

Съществуващи тепета

Най-високият от всички съществуващи хълмове в Пловдив, е Джендем тепе. Името му значи *далечно* или *чак в ада*. Наричано е още Джин тепе (хълм на духовете) и Чигдем тепе (хълм на минзухарите), но тези имена са забравени. В миналото градът не е стигал до това тепе и то е било доста отдалечено. „То вече е в чертите на града, но тогава на човек се струваше, че е на километри далеч в „джендема“! Отиването и връщането от Държавна болница приличаше на пътуване до някое близко село“ (Алваджиев 1984: 22). Официалното му име е Младежки хълм, заради изградените в подножието му детски съоръжения за игра и спорт, алеи за разходка и Детската железница.

Следващият пловдивски хълм носи името Бунарджика. Името му идва от турската дума *бунар* (кладенец), заради многобройните водоизточници и чешми, разположени по неговите скатове. Официалното име на възвишението е Хълм на освободителите, както заради построения на върха Паметник на незнайния съветски войн, познат на всички като „Альоша“, така и заради по-стария паметник, посветен на Александър II и неговата армия, освободила България. Разговорното име, използвано от пловдивчани, е „Альоша“ и с него се назовава горната част на тепето. Името Бунарджик се използва за долната паркова част, за което помага и заведение наречено „Малкия Бунарджик“, което и до днес е много посещавано от пловдивчани.

Друг от пловдивските хълмове носи името Сахат тепе. Името му от турски означава Часовниковия хълм. То има два върха – северен и южен. В седловината помежду им е устроена площадка с пейки и чешма. На южния връх е построена радиотелевизионна кула, а на северния има стара османска часовникова кула, от която идва името на тепето. „Издигаше се часовниковата кула, само че никой не вярваше в точността на часовника и никой не сверяваше джобния си часовник с него“ (Алваджиев 1984: 23). В миналото се е смятало, че това са две отделни тепета, а германският инженер Хохщетер в своя карта на града от 1869 г. ги отбелязва като две отделни – Сахат тепе и Топлар тепе (от топ т.е. оръдие). От това място с топовни изстрели се отбелязвали градските празници.² Официалното му име Данов хълм е свързано с книгоиздателя и пловдивски кмет Христо Г. Данов, който започва залесяването на тепетата.

Тръхълмието е образувано от три тепета, върху които е разположен архитектурен резерват „Старинен Пловдив“. Урбанизираната още от античността

² <http://haskovo.marica.bg/article/read/37260>

територия постепенно слива трите тепета и те визуално трудно се различават едно от друго в днешно време. Дори и днес има пловдивчани, които смятат, че това е едно тепе. Най-лесно разпознаваемото от тях е Небет тепе – на него е разположен едноименният археологически комплекс с крепостни стени от различни исторически периоди. Произхожда от турската дума *ньобет* – стража. Джамбаз тепе е другата съставна част на Трихълмието. Наречено е така поради стръмните скали, където акробати и въжеиграчи давали своите представления в древността. Тексим тепе е третата височина и идва от думата *тексим*, значеща разпределение. На него са се събирали водите от някогашния римски акведукт и се насочвали към различните части на града. През Възраждането се нарича Кесяково тепе, на името на Тодор Кесяков, чиято къща била на върха на тепето. Докато Небет тепе се разпознава, заради своята обособеност, Джамбаз тепе и Тексим тепе са трудно откриваеми с просто око, заради това, че са застроени. Имената им, и Трихълмието като цяло, често се изместват от друга емблема на град Пловдив – Стария град.

Изчезнали тепета

Оказва се, че в исторически план броят на пловдивските тепета е различен. Градът в миналото е бил много по-малък. В античността е заемал територията на Стария град, известна като Трихълмието. След включването на тракийските земи в пределите на Римската империя, градът е посочен за административен център на обявената римска провинция Тракия. Заради разположението му върху трите хълма, римляните го нарекли Тримонциум. Постепенно през вековете градските зони се разрастват и разширяват и достигат до другите тепета. През XVIII век през града минава турският пътешественик Евлия Челеби, който оставя пътепис, в който описва 9 тепета. Някои изследователи смятат, че тепетата на Пловдив са били 11. Няколко от тях са били разрушени, заради добивания от тях сиенит и преработването му в павета.

През 2012 г. Държавен архив – Пловдив подготвя изложбата „Тепетата на Пловдив“³ със съставител дългогодишният изследовател на темата за пловдивските тепета – Владимир Балчев. В нея са събрани гравюри, рисунки, планове и карти на Пловдив, изрезки от стари вестници и много снимки, които разказват освен за съществуващите, и за вече изчезналите пловдивски тепета.

³ http://www.plovdiv.utre.bg/2012/08/20/136910-izcheznalite_tepeta_na_plovdiv_podrezhdan_v_izlozhba

Лаут тепе е започнало да се разрушава през 1905 г. като камъните, добивани от него, са се ползвали за строежа на къщи и казарми. То е било разположено в носещия неговото име парк „Лаута“, но точното място не се знае.

Друго несъществуващо тепе е Валели тепе, за което споменава в своя пътепис Е. Челеби, намирало се е някъде до Баня Старинна.

Каменица тепе се е намирало на мястото, където в периода 1879-1881 г. се строи първата Пивоварна фабрика в Пловдив, наречена Каменица. Камъните, извадени от тепето, се ползват за построяването на сградата на фабриката, а основите на тепето са издълбани и се ползват за избените помещения за отлежаване на пивото.

Друго тепе, което е изцяло издълбано заради сиенитните си скали, е Марково тепе. То е разрушено от края на XIX век до средата на XX век. Каменоломна фабрика „Изида“ притежава концесия и произвежда павета, с които са застлани повечето пловдивски улици.

И ако в миналото Пловдив не винаги е достигал и включвал в своите граници всички тепета, и част от тях са разрушени, нормално е броят на тепетата през годините да е променлива величина. В днешно време обаче се оказва, че истинската бройка на хълмовете е твърде нетраен маркер за града и също се променя.

Младежният хълм и „Альоша“ влизат винаги в броенето на градски тепета, заради своята изявена физическа структура. Заради урбанизацията Трихълмието е трудно различимо като три тепета и се брой като едно тепе с името Стария град или се споменава само видимото Небет тепе. В този случай тепетата заедно със Сахат тепе са четири. В други случаи Сахат тепе се брой за две тепета с имената Часовниковата кула и Телевизионната кула. Тогава пловдивските тепета са пет на брой. Когато се броят всички тепета отделно, броят им става шест. Много пловдивчани обаче смятат, че тепетата са седем като към съществуващите добавят разрушеното Марково тепе. То вече не съществува, но когато се наложи да се изброят седемте тепета, се добавя към съществуващите. За запълване на физическата липса на седмото пловдивско тепе, понякога в градските наративи се добавя едно малко възвишение – намиращото се в югоизточните покрайнини на града, между ж.к. „Тракия“ и ж.п. гара Тракия, наричано с името на изчезналото Лаут тепе, или Безименно тепе, през което преминава оградата на Стоматологичния факултет намиращ се в близост до Джендем тепе.⁴

⁴ <http://podtepeto.com/defile/betonna-ograda-razksva-tepeto-na-ferdinand-riter-fon-hohsheter/>

Освен в ежедневните градски наративи, Пловдив често е представян и в официални институционални документи и изображения като *Градът на седемте тепета*. Така създаденият образ се подкрепя и от герба на Пловдив, изработен и приет през 1997 г. Пловдив следва традицията в българската хералдика „градовете да получават своите знаци от администратори и художници, които продуцират образи по теми от местния ландшафт, стопански профил и артефакти от културно-историческото наследство“ (Антонов 2003: 192). В създаването на герба се отбелязва специфичната градска идентичност. В правоъгълен щит с крепостна стена над него, символизираща градската древност, са разположени два лъва, държащи корона, които пък са знак за държавността. Надписът е „Древен и вечен“. Най-отдолу е графично изобразена река Марица, а над нея седем хълма. Седемте хълма съществуват и на по-старите варианти на градския герб, създадени през 1938 г., 1966 г. и 1988 г. За пръв път седемте пловдивски тепета се появяват на герба на града през 1938 г., когато територията около Джендем тепе е урбанизирана и тепето не е далеч извън града, а в неговите очертания. През това време Марково тепе вече е било превърнато в павета и „застлано“ по пловдивските улици. Така че още тогава тепетата не са били седем. Получава се разминаване – в града съществуват шест тепета, а на герба му са изобразени седем.

Освен това градът се представя в сайта на общината като „по-стар от Рим и Атина и съвременник на Троя и Микена. Заедно с Фаюм (Египет) и Сидон (Ливан), Пловдив е пети най-стар град с непрекъснатост на заселването в света и първи в Европа“.⁵ „Древният и вечен“ Пловдив често се сравнява с „вечния град“ Рим, който също е разположен на седем хълма. И градът, подобно на човека, подтикнат от обществената форма, караца го „да се стреми не просто към неща, а към знаци на престиж („Знаци изобразяващи богатство“), които притежаването на нещата носи“ (Дичев 2002: 17), се нуждае от своите точно седем хълма, за да се превърнат в знаци на световен престиж и символно богатство. Доколко това прави Пловдив уникален, е друг въпрос, ако се опитаме да преброим всички световни градове, разположени на седем хълма. Освен Йерусалим, Мека, Атина и други около 70 световни града са в този списък.⁶

⁵ <http://www.plovdiv.bg/%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8-2/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2/>

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cities_claimed_to_be_built_on_seven_hills

Пловдивските тепета са едновременно геоложки феномен, природна забележителност и част от градската среда. Данов хълм, Хълм на освободителите и Младежки хълм са защитени територии, вписани изцяло в силно урбанизирана градска среда. С удобни алеи и стълбища, изградени от камъни от самите тепета, те правят плавен преход и сякаш сливат градската с природната среда, така че тепетата са се превърнали в градски паркове. Лесно достъпни са, което ги прави любимо място на пловдивчани за прекарване на свободното време. Трихълмието е застроено от древността и там живеят хора в продължение на векове. Старият град е едно от любимите места за разходка на пловдивчани и гости на града. Всеки различно преживява пространството, „гледайки улици, домове, църкви и др., в непознат град хората се мъчат да го прочетат, т.е. да го усвоят като култура. Обратно движението в познат град е движение в собствената култура, която е усвоена, и пространството винаги се интерпретира през прозореца на своята култура – било то индивидуална, било то общностна“ (Живков 2000: 310). Пространството на тепетата се обживява от хората по различен начин – среща на влюбени двойки, разходки с приятели, пиене на бира, особеното състояние „айляк“, места за съзерцаване и самовглъбяване, фотосесии, работно място или местоживеене. Тези и други културни практики превръщат ходенето на тепе в ритуал (Димитров 2017) и формират една специфична пловдивска градска култура.

Новопоявили се тепета

Съществува още един вид отношение на човека с пространството – като символно преживяване и „абстрактна представа, свойствена само на човека, и част от неговия уникален начин да обитава света като създава култура и познание“ (Касирер 1998). Освен сиенитните скали, има няколко други материални форми, които носят в себе си идеята за седмото тепе. Една част от тях са реализирани със средствата на изкуството и са артистични проекти, а други са резултат на бизнес начинания, носещи името *тепе* в своите наименования.

В първата група са павето „Седмото тепе“ и градинката до Джумаята „Седмия хълм“. На 25 април 2010 г. двама пловдивски творци – художникът Атанас Хранов и писателят Александър Секулов, поставят месингово паве с размер 23 на 12 сантиметра с гравирани надпис „Седмото тепе“ на мястото на едно гранитно паве на улица „Отец Паисий“. Ето какво разказват двамата:

„А.С.: Просто искахме гербът да е пълен.

А.Х.: Да, там има седем тепета, а дефакто има шест. Защото Марково тепе е направено на павета и всъщност с него е застлан целия град, то също присъства, само че като улици, не като тепе. Отбелязахме го по този начин.

*А.С. Искахме да има един символ, който да завършва Седемхълмието. Важното е, че е наречено за късмет. Който стъпи върху него, ще му носи късмет и щастие.*⁷

Така символично, Марково тепе се връща в градската среда, въпреки че никога не е отсъствало от нея, а само се е трансформирало от хълм в павирани улици. Последните години тече обратен процес и няколко пловдивски булеварда и улици загубиха своите павета, които бяха сменени с асфалт. С това малко „седмо тепе“ авторите попълват липсата.

Пловдив символично си връща седмия хълм още веднъж в навечерието на 6 септември 2011 г. Проектът „Седмият хълм“ отново е дело на пловдивския художник Атанас Хранов „В един момент Пловдив се оказа с шест тепета и на мен ми хрумна идеята, че ако трябва да се възстанови седмият хълм или седмото тепе, то не би трябвало да стане физически. Много по-красиво е, когато стане със средствата на изкуството и това да е един хълм, който да е на влюбените, на красивото, ако щеш и на желанието да живееш свободно и щастлив. Много често духът е по-силен от материята. Може да се направи един хълм само от дух“, казва авторът в свое интервю.⁸

Проектът е кръстен символично „Седмият хълм“, а той представлява покриване на градинката в центъра с каменни павета в концентрични кръгове. Между тях с 300 чугунени букви и 150 метра чугунени ленти са изписани имената на видни български автори, творили в Пловдив, и части от техните произведения, създадени в града.

Градският бизнес също се възползва от имената на тепетата. Най-новият и голям бизнес обект, с наименование на пловдивско тепе, е МОЛ „Марково тепе“. Като физическа структура и обем най-новият МОЛ на Пловдив най-много се доближава до идеята за Седмо пловдивско тепе. Той е с площ от 55 хил. м² и с 600 паркоместа,

⁷ https://www.youtube.com/watch?v=n_0jLqYvAsY

⁸ <https://fakti.bg/bulgaria/37651-hudojnik-vazrodi-sedmoto-tepe-na-plovdiv>

разположени в 4 подземни нива. Освен с внушителния обем на урбанистична структура, МОЛ-ът е пряко свързан с пловдивските тепета, понеже е построен точно на мястото на отдавна изчезналото Марково тепе. Името е удачно избрано, така че сякаш се прехвърля от несъществуващото тепе към МОЛ-а. Строежът на търговския център е върху почти незабележимите останки от Марково тепе, а основата на тепето е издълбана за направата на подземни нива. Позабравеното наименование Марково тепе, постепенно се завръща в градските разкази, само че вече вместо за скала, се използва за търговския център.

Свързан с едно от тепетата е и ресторант „Малкия Бунарджик“, който се намира в подножието на Бунарджика и носи името на тепето. Създаден е през 1936 г. и се рекламира като най-стария действащ ресторант в Пловдив. Друго силно влияещо върху създаването на специфична градска култура заведение е бирария „Рахат тепе“. През 1998 г. в непосредствена близост до Небет тепе, отваря бирария „Рахат Тепе“. Тя е разположена на равно място, веднага след последната къща на Стария град. Бирарията се рекламира и като ресторант с лятна панорамна градина с около 300 места, която работи през пролетно-летния сезон. Мястото бързо става любимо на пловдивчани като става нарицателно със значението на думата „рахат“, значеща спокойствие, блаженство и безгрижие, а всичко това в комбинация с хладно място и студена бира значи много за пловдивчани. „Рахат тепе – най-подходящото място да избягаш от жегата в Пловдив и да изпиеш чаша студена бира ... или две ... или колкото можеш ...“.⁹ Твърде често бирата е произведена в пивоварна, носеща името и построена на мястото на едно от изчезналите пловдивски тепета.

Рахат тепе води „битка“ за популярност с Небет тепе и все по-често я печели. Постепенно не само гости на града, но и пловдивчани започват да наричат Небет тепе с името Рахат тепе, по едноименната бирария, в разговори помежду си, и така градският наратив замества на моменти историческия. Затова помагат и рекламните, и информационни табели. Веднага след края на къщите на Стария град е разположена голяма табела с името на заведението, а зад нея е табелата, означаваща археологическата забележителност, която почти не се забелязва. Освен в разговорна форма, името се налага и в интернет, където все по-често под снимки на Небет тепе пише Рахат тепе. Увеличава се и броят на хората, които се отбелязват в социалните

⁹ https://web.facebook.com/pg/%D0%A0%D0%90%D0%A5%D0%90%D0%A2-%D0%A2%D0%95%D0%9F%D0%95-132784196732491/about/?ref=page_internal

мрежи от най-високата точка на трихълмието като Рахат тепе. През 2017 г. дори е отпечатан календар с туристически забележителности, една от които е крепостта на Рахат тепе.¹⁰ „Битката“ на двете тепета за най-високата част на Тръхълмието обаче не е завършила. На лятната тераса, където дълги години се помещава бирарията, има планове за археологически разкопки и се очаква заведението да отстъпи пространството си на археологическия обект Небет тепе. В резултат на тези планове Рахат тепе се разширява и вече има закрыта част. Така комбинацията на човешкото състояние „рахат“ и пиенето на бира в едноименната бирария се превръщат в целогодишно занимание за всеки, който пожелае. Засега последното попълнение в групата на търговските начинания, носещи името *тепе* в името си е на специализирания гурме магазин „Gourmet Тере“.

Така изброените артистични и бизнес проекти – паве „Седмото тепе“, градинката „Седмия хълм“, МОЛ «Марково тепе», ресторант „Малкия бунарджик“, бирария „Рахат тепе“ и магазин „Gourmet Тере“, достигат същия брой както истинските тепета на Пловдив. Към ролята им да са в полза на своите зрители и посетители, се добавя внасянето на колорит в градското пространство и щрихи към „духа на Пловдив“, а всяко от тях може да служи за образ на седмото пловдивско тепе, макар и на символно ниво.

Комбинацията от съществуващи, изчезнали и „изобретени“ пловдивски тепета води до техния различен брой за всеки различен човек, според неговия градски опит и култура. Всички те участват по свой собствен начин в конструирането на образа на града от неговите жители, които създават локална специфика и градски начин на живот на Пловдив.

Библиография:

Алваджиев, Н. 1984. *Пловдивска хроника*. Пловдив. Издателство: Христо Г. Данов

Антонов, Ст. 2003. Градските гербове в България и конструирането на наследство. - *Социологически проблеми* кн. 3-4, 192 – 205

Димитров, И. 2017. Тепето като ритуал. - *Нула* 32, бр 8

Дичев, И. 2002. *От принадлежност към идентичност. Политики на образа*.София.

ЛИК

¹⁰ <http://www.marica.bg/%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D1%82-%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B5-%D0%BB%D0%B8-%D1%8F-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D0%BC-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%82%D0%B0-news694167.html>

Живков, Т. 2000. *Увод в етнологията.* Пловдив. Пловдивско университетско издателство

Касирер, Е. 1998. *Философия на символните форми,* том 1 и 2 София. Евразия.

Кръстанова, К. Културни практики и конструиране на образите на града. - *Български фолклор 1-2*, 38-55

Кръстев, Т. 1985. Паметта на средата. - *Архитектура*, 1985, бр. 3/4

Фиюзи, Х. 2015. *Персийски думи в българския език.* София. Гутенберг